

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Kanatların Ötesinde: Tavus, Karga, Baykuş ve Bülbülün Türk İslam Edebiyatı ve Kültürel Anlatılardaki Simgesel İzleri

Beyond the Wings: Symbolic Traces of Peacock, Crow, Owl and Nightingale in Turkish Islamic Literature and Cultural Narratives

Pınar ÇİFTÇİ¹

Makale Bilgisi

¹ Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya/Türkiye
ORCID: [0000-0002-3648-5607](https://orcid.org/0000-0002-3648-5607)

E-Mail: pinar-ciftci@hotmail.com

Sorumlu Yazar:
Pınar ÇİFTÇİ

Haziran 2025

Cilt:5

Sayı:1

DOI: [10.5281/zenodo.15769381](https://doi.org/10.5281/zenodo.15769381)

Citation:

Çiftci, P. (2025). Kanatların ötesinde: Tavus, karga, baykuş ve bülbülün Türk İslam edebiyatı ve kültürel anlatılardaki simgesel izleri. GAB Akademi, 5(1), 114-125.

Öz

Türk İslam edebiyatı ve kültürü, kuş metaforlarını derin sembolik anlamlarla şekillendiren zengin bir mirasa sahiptir. Bu çalışma tavus, karga, baykuş ve bülbül gibi kuşların Türk mitolojisinde, inançlarında ve tasavvufi-edebî metinlerde taşıdığı simgesel anlamları inceleyerek bu metaforların toplumun estetik, edebî ve kültürel değerleriyle olan ilişkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmada betimsel ve analitik yöntemler benimsenmiş, literatür taraması, metin analizi ve kültürel bağlam ele alınmıştır. Çalışmada tavusun güzellik, hâkimiyet ve bazen kibri temsil etmesi; karganın bilgelik ile hakikatten uzaklaşma arasında gidip gelen anlam dünyası; baykuşun mitolojide ölüm ve yalnızlıkla tasavvufi ise inziva ve tevekkülle ilişkilendirilmesi örneklerle tespit edilmiştir. Ayrıca bülbülün aşkın sevgiliye duyduğu özlemin sembolü olarak kullanımının yanı sıra Azerbaycan Türklerinin kültürel belleğinde vatan sevgisini ve özlemini simgeleyen “Hâr-ı Bülbül” motifi değerlendirilmiştir. Hüsn ü Aşk, Fihî Mâ Fihî, Mantuku't-Tayr ve Kutadgu Bilig gibi klasik eserlerden seçilen örneklerle kuş metaforlarının edebî temsil gücü değerlendirilmiştir. Araştırmanın bulguları, kuş sembollerinin yalnızca edebî birer imge değil aynı zamanda kültürel kimliğin, inanç sistemlerinin ve estetik hafızanın taşıyıcıları olduğunu ortaya koymakta, bu unsurların kültürel mirasın aktarımındaki rolüne dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Edebiyatı, Kuşlar, Kültür, Din, Sembol.

Abstract

Turkish Islamic literature and culture has a rich heritage that shapes bird metaphors with deep symbolic meanings. This study aims to examine the symbolic meanings of birds such as peacock, crow, owl and nightingale in Turkish mythology, beliefs and Sufi-literary texts and to reveal the relationship of these metaphors with the aesthetic, literary and cultural values of the society. Descriptive and analytical methods were adopted in the study, and multidimensional meanings were interpreted through literature review, text analysis and cultural context analysis. The study reveals that the peacock represents beauty, dominance and sometimes arrogance; the crow's world of meaning oscillates between wisdom and distancing from the truth; the owl is associated with death and loneliness in mythology and with seclusion and trust in Sufism. In addition, the use of the nightingale as a symbol of the lover's longing for the beloved, as well as the “Hâr-ı Bülbül” motif, which symbolizes the love and longing for homeland in the cultural memory of Azerbaijani Turks, has been evaluated. The literary representational power of bird metaphors is evaluated with examples selected from classical works such as Hüsn ü Aşk, Fihî Mâ Fihî, Mantuku't-Tayr and Kutadgu Bilig. The study reveals that bird symbols are not only literary images but also carriers of cultural identity, belief systems and aesthetic memory, and draws attention to the role of these elements in the transmission of cultural heritage.

Keywords: Turkish Islamic Literature, Birds, Culture, Religion, Symbol.

1. Giriş

Türk İslam edebiyatında hayvanlar, sadece fiziksel varlıklarıyla değil kültürün onlara yüklediği anlam dünyasıyla birlikte şiirin derin yapısına yerleşmiş; kültürel bilinçaltının, tasavvufi anlam dünyasının ve mitolojik mirasın taşıyıcısı olarak metaforik anlatımın zengin kaynaklarından biri haline gelmiştir. Hayvanlar üzerinden oluşan metaforlar, Türk edebiyatının İslamiyet öncesine dayanan toplumsal ve mitolojik kökenleriyle şekillenmiş, zamanla İslamî ve tasavvufi yorumlarla zenginleşmiştir. Ceylan zarafetin, aslan kudretin, kurt hilenin, yılan düşmanlığın remzi olurken kuşlar hem fiziki özellikleri hem de arketipsel çağrışımlarıyla edebî ve düşünsel anlatımın en güçlü unsurlarından biri olmuştur. Özellikle kuşlar, Türk İslam edebiyatında bireyin manevî yolculuğu, aşk, yalnızlık, bilgelik, tevekkül ve varoluş gibi derin temalarla ilişkilendirilmiş aynı zamanda toplumsal ve estetik anlamlar kazanarak kültürel mirasın önemli bir parçası haline gelmiştir. Bu çerçevede kuş sembollerinin Türk edebiyatındaki işlevini, anlam çeşitliliğini ve kültürel bağlamını tahlil etmek hem edebiyat çalışmaları hem de sembolizm temelli sosyo-kültürel okumalar açısından önem arz etmektedir.

Bu çalışmada ele alınan dört kuş — tavus kuşu, karga, baykuş ve bülbül — yalnızca betimleyici birer unsur olarak değil; farklı inanç sistemleri, ahlâkî anlayışlar ve metafizik düşünce yapılarıyla ilişkilendirilen sembolik temsiller olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle söz konusu kuşlar, edebî geleneğimizdeki anlam çeşitliliğini hatta zıt anlam yelpazesini göstermek amacıyla tercih edilmiştir. Tavus kuşu, ihtişam ve kibri; karga, uğursuzlukla bilgelik; baykuş hem yalnızlık hem de inzivayı, bülbül ise aşk ve feryadın yanı sıra ilahî özlemi simgeleyen bir kuş olarak çalışmanın merkezinde yer almaktadır.

Çalışmada seçilen eserler ve metinler, bu kuş metaforlarının hem edebî hem de tasavvufi temsillerini yansıtmaları açısından özel bir yere sahip olduğu düşünülmektedir. Herhangi bir yüzyıla veya bölgesel alanla sınırlı kalmaksızın farklı dönemlere ve türlere ait divan, mesnevî, halk şiiri ve mensur-tasavvufî metin örnekleri taranmış, içerik yoğunluğu ve temsil düzeyi gözetilerek değerlendirmeye alınmıştır. Örneğin Feridüddin Attâr'ın (ö. 1221) *Manîku't-Tayr*'ı, kuşları merkeze alarak bireyin hakikat arayışını alegorik biçimde anlatan özgün kaynaklardan biri olarak kabul edilmektedir. Mevlânâ'nın (ö. 672/1273) *Fihî Mâ Fih*'i, düşünce dünyasını mensur anlatımla ortaya koyarken kuş sembollerine de yer yer mecazî anlamlar yüklemektedir. Şeyh Gâlib'in (ö. 1213/1799) *Hüsni ü Aşk*'i kuş imgesini aşkın, arayışın ve ilahî vuslatın sembolü olarak öne çıkarmaktadır. Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig*'i ise İslamiyet sonrası Türk düşüncesinde devlet, adalet, bilgelik gibi kavramlarla birlikte semboller dünyasının şekillenmeye başladığı erken dönem metinlerinden biri olarak çalışmaya tarihsel bir perspektif sunmaktadır. Bunun yanında Eşrefoğlu Rûmî'nin (ö. 874/1469-70 [?]) *Müzekki'n-Nüfûs'u* ve Ali Şîr Nevâî'nin (ö. 906/1501) *Fevâidü'l-Kıber*'i, kuş sembollerini özellikle nefsin halleri, kibir ve aşk gibi temalar üzerinden dolaylı biçimde işleyen metinler olarak dikkat çekmektedir.

Bu çerçevede çalışmada kullanılan eserler de rastgele seçilmemiş, kuş sembollerinin edebî, tasavvufî, ahlâkî ve kültürel düzeydeki anlam çerçevelerini bütünlüklü biçimde ortaya koyabilecek yapıda olmaları gözetilerek belirlenmiştir. Çalışma her ne kadar geniş bir literatür taramasına dayansa da kapsamını belirli kuş metaforları ve bu sembollerin en yoğun biçimde temsil edildiği metinlerle sınırlayarak anlam çözümlemesini daha sistematik bir zemine oturtmayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle hem klasik şiirin sembolik anlatı dünyasına tematik bir katkı sunmakta; hem de kuş sembollerinin tarihsel süreç içerisindeki dönüşümünü ele alarak edebiyat ve kültür araştırmalarına yeni bir perspektif kazandırmayı hedeflemektedir.

Karga

Karga, yalnızca doğadaki varlığıyla değil halk inanışlarından tasavvufî yoruma, mitolojik kökenlerden edebî sembolizme kadar uzanan çok boyutlu anlam dünyasıyla Türk İslam edebiyatında dikkate değer bir yer edinmiştir. Gece uçuşması, tiz sesi, siyah tüyleri ve leş tüketimi gibi özellikleri nedeniyle olumsuz çağrışımlar taşısa da¹ kargadan kaynaklanan sembolik anlam zamanla farklı kültürel kodlarla yeniden yorumlanmış hem kötülüğün hem de hikmetin simgesi hâline gelmiştir. Bu yönüyle karga yalnızca uğursuzluğun değil aynı zamanda derin metafizik sorgulamaların, nefsin halleriyle yüzleşmenin ve bilgelik arayışının edebî temsilcisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Antarktika ve Yeni Zelanda dışında dünya genelinde yaygın olarak görülen bu kuş, Türkiye'de on bir farklı türüyle tanınmakta² özellikle siyah rengiyle halk arasında “kara karga” yahut “kuzgun” adıyla bilinmektedir.³

¹ Yeliz Gençoğlu, *Eski Anadolu Türkçesi Metinlerine Göre Uğur ve Uğursuzluk (13.-15.Yüzyıllar)*, (Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 58.

² Ahmet Karataş vd., *Türkiye'nin kuşları*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021), 32.

³ Semih Büyükkol-Sabriye Öztütüncü, “Türk Mitolojisindeki Karga/Kuzgun İgesinin Çağdaş Türk Resim Sanatına Yansımaları”, *Motif Akademi Halk Bilim Dergisi* 14/33 (Mart 2021), 133; Elif Bayrak Kaya, “Bir Türk Masalı Karga Peri ve Minyatür Tasarım Örneği”, *Sanat Dergisi* 36 (2020), 246.

Kur'an-ı Kerim'de geçen Hâbil-Kâbil kıssası,⁴ karganın İslâmî sembolizmdeki en temel konumunu belirlemektedir.” Kardeşini öldüren Kâbil, cesedi ne yapacağını bilmezken Allah, toprağı eşeyen bir karga göndermiş ve böylece ilk defin işlemi bu kuştan öğrenilmiştir. (Mâide, 5/31). Fahreddin Râzî (ö. 606/1210), bu kıssayı “cehalet karşısında ilahi bir uyarı” olarak yorumlamakta ve kargayı insana hakikati gösteren bir vasıta olarak değerlendirmektedir.⁵ Bursevî (ö. 1137/1725) ise aynı kıssayı “nefsin ilk uyanışı” şeklinde değerlendirerek karganın insanın iç dünyasına dönük ilk sorgulama hâliyle özdeşleştiğini ifade etmektedir.⁶ Bu yönüyle karga, tasavvufi gelenekte de zaman zaman nefsin kabuğunun ilk kez kırıldığı metafizik eşiği temsil etmektedir.

Karga, ayrıca *Kur'an-ı Kerim*'de Hz. İbrahim'e yönelik dört kuş kıssasında da dolaylı biçimde yer almakta ve tasavvufi yorumlar bu anlatıyı insanın nefsin terbiye etme süreciyle ilişkilendirmektedir. Bakara Sûresi 260. âyette Allah, Hz. İbrahim'e dört farklı kuşu kendine alıştırıp parçalamasını, ardından her birini farklı dağa bırakmasını ve çağırmasını buyurmuş ve bu kuşların parçalarının birleşerek dirileceğini göstermiştir.⁷ Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî (ö. 672/1273), *Mesnevî*'de *Kur'an-ı Kerim*'de geçen Hz. İbrahim'in dört kuş kıssasını, insanın ruhsal yolculuğuna ve nefsin terbiyesine dair alegorik bir anlatı olarak yorumlamaktadır.⁸ Bu bağlamda kaz hırsı, tavus makam sevgisini, karga uzun yaşama arzusunu ve horoz ise şehveti simgelemektedir. Mevlânâ *Mesnevî*'sinde kargayı tükenmeyen istekler, arzular, hakikat bilgisinden ve Allah'tan uzak nefsin esaretinde olanlar, çirkinliğinin farkında olmayan hilekâr ve haset olan insanlar için sembol bir kavram olarak kullanılmaktadır. Mevlânâ'ya göre bireyin manevî olgunluğa erişebilmesi için bu dünyevî arzuların aşılması gerekmekte ve böylece kişi içsel arınışa ulaşarak hakikate yakınlaşabilmektedir.⁹ Bu sembolik çözümleme, kargayı sadece olumsuz bir varlık değil aynı zamanda içsel mücadeleye işaret eden manevî bir öğe olarak değerlendirmeye imkân tanımaktadır.

Arapça'da karga için kullanılan “*ğurâb*” (غراب) kelimesi, “*ğarîb*” (غريب) -yabancı, uzak- kökünden türetilmiştir.¹⁰ Bu etimolojik bağ, karganın yalnızlık ve dışlanmışlık gibi metafizik anlamlarla da özdeşleştirilmesini mümkün kılarak klasik şiirlerde bu yalnızlık vurgusu, genellikle karganın viranelerde yaşaması, sabah erken ötmesi veya geceyi tercih etmesi üzerinden inşa edilmektedir. Aynı şekilde ölüm ve uğursuzlukla ilişkilendirilmesi de bu tecrid hâlinin bir uzantısı olarak görülmektedir.¹¹

İslâmî anlatıların dışında İslamiyet öncesi Türk kültüründe ve mitolojik düşünce sisteminde karga metaforu, şeytan ve kötülüğün¹² simgesi ayrıca Azrail'i simgeleyen bir canlı olarak¹³ değerlendirilmenin yanında kutsiyetle iç içe geçmiş çok yönlü bir sembol olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk toplumlarında Gök-Tanrı inancı çerçevesinde gelişen Şamanist gelenekte karganın şamanların suretine büründüğü varlıklardan biri olarak kabul edilip gökle yer arasında gidip gelen haber getiren ve ruhlar âlemiyle bağlantı kurabilen bir kuş olarak tahayyül edilmektedir.¹⁴ Aynı zamanda karga, kutsal güç anlamındaki “*kut*” ile ilişkilendirilmekte ve bu bağlamda Tanrı'nın lütfu, bereketi ve meşruiyetinin taşıyıcısı sayılmaktadır. “*Kut*” kavramı, Eski Türk inanç sisteminde Tanrı'dan gelen ilahi güç, nasip ve bereket anlamına gelmektedir.¹⁵ İslamiyet sonrasında ise Kutadgu Bilig gibi eserlerde “*Allah'tan gelen nur, iyilik, hikmet ve kudret*” olarak yorumlanmaktadır.¹⁶ Günümüzde bile “*kutlu olsun*” ve “*kutlamak*” gibi ifadelerde bu sembolik anlayışın izleri yaşamaya devam etmektedir. Halk söyleminde yer alan “*baht kuşu*” tabirinin de bu düşünceyle bağlantılı olarak karga ile ilişkilendirilmekte olduğu görülmektedir.

⁴ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altıntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Mâide, 5/31; el-Fâtır, 35/27.

⁵ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr (Mefâtihu'l-Ğayb)*, çev. Suat Yıldırım ve Lütfullah Cebeci (Ankara: Akçağ Yayınları, 1994), 9/37.

⁶ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, (İstanbul: Damla Yay., 2013), 3/289-291.

⁷ El-Bakara, 1/260.

⁸ İsmail Hakkı Nur, “Mesnevide Hayvan Karakterleri (Metaforları)” *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi* *TURKSOSBİLER* 2/1 (Ocak:2017), 39; Safi Arpaguş, “Tasavvufta “Mantuku't-tayr”, Mevlânâ'da Hz. Süleyman ve Kuşdili Tasavvuru”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29 (Ocak 2014), 125.; Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî*, çev. Veled İzbudak (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2006), 5/30-44.

⁹ Nur, “Mesnevide Hayvan Karakterleri (Metaforları)” 39; Arpaguş, “Tasavvufta “Mantuku't-tayr”, Mevlânâ'da Hz. Süleyman ve Kuşdili Tasavvuru”, 125.

¹⁰ Serdar Mutçalı, *Arapça- Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 2012), 651.

¹¹ Fadime Kavak, “Klasik Arap Edebiyatı Kaynaklarında Karga Motifi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22/1, (2013), 118.

¹² Yaşar Çoruhlu, “Türk Mitolojisinin ABC'si”, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1999), 177.

¹³ Büyükkol, Öztütüncü, “Türk Mitolojisindeki Karga/Kuzgun”, 134.

¹⁴ Çoruhlu, “Türk Mitolojisinin ABC'si”, 174.

¹⁵ M. Naci Önal, “Kutsalın Türk Kültüründeki İzleri: Tanrısal Simgecilik”, *Millî Folklor* 82 (2009), 61.

¹⁶ Nurbolat Bogenbayev, Aydın Calmırza, “Eski Türk Dünya Görüşündeki “Kut” Ve “Karga” Kavramları”, *Millî Folklor*, 26/13 (2014), 73.

Uygur mitlerinde Tanrı'nın dünyaya tüm dilleri bilen üç kargayı gönderdiğine inanılmakta ve bu anlatı kargayı bilgelik, hikmet ve kutsal irşadın elçisi olarak konumlandırmaktadır.¹⁷ Aynı şekilde Karakalpak Türklerinde karganın büyüyle kuşa dönüşmüş bir insan formu olarak tasavvur edilmesi nedeniyle insan dilinden anlayan, mesaj taşıyan kutsal bir varlık olarak kabul edilmektedir. Bu inanış biçimleri, karganın yalnızca uğursuzluk ve ölümle değil aynı zamanda kutsallık ve bilgiyle de özdeşleştirilen ikili doğasını ortaya koymaktadır.¹⁸

Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig*'inde karga, zamanın geçiciliğine ve dünyevî hazların faniliğine işaret eden bir sembol olarak betimlenerek karganın uçuşu ile ötüşü, ölüm, fânîlik ve uzak görüşlülüğün simgesi olarak değerlendirilmektedir.¹⁹ *Divânü Lugâti't-Türk'te* de kargaya, çok sayıda atasözü ve deyimde yer verilmekte; "*Karga karısın kim bilir, kişi alsın kim tapar*" atasözünde dış görünüş ile iç hakikat arasındaki mesafeye;²⁰ "*Karga kalı bilse minğin ol buz sukar*" deyiminde ise ihtiras ve cehaletin, bireyin felaketiyle nasıl sonuçlanabileceğine dikkat çekilmektedir.²¹ "*Bir karga ile kış gelmez*" atasözü, kargayı mevsimsel döngüyle ve bereketle ilişkilendirirken "*Karga görse şehre iner*" deymi, onun fırsatçılıkla ilişkilendirilmesine neden olmaktadır.²² Bu atasözlerinin, karganın halk hafızasındaki anlam çeşitliliğinin edebî dile nasıl yansıdığını açık bir şekilde ortaya koyduğu görülmektedir.

Halk inançlarında kargaya dair birçok yaygın motif bulunmaktadır. Anadolu'da, karganın çok sesli ötüşü genellikle yağmur ya da kar gibi hava olaylarının habercisi olarak görülmektedir.²³ Deyim ve atasözleri arasında en bilinenlerden biri "*Besle kargayı, oysun gözünü*"dür ve bu deyim, nankörlük ve vefasızlıkla özdeşleştirilen bir anlatımı temsil etmektedir.²⁴ "*Kurda kuşa yem olmak*" deymi ise karganın kurtla birlikte leş tüketmesi gibi doğaya dair gözlemlerden mecazî bir betimlemedir.²⁵ Kalafat'ın tespitlerine göre, bu tür inançlar yalnızca Anadolu'da değil Balkanlardan Türkistan'a kadar geniş bir coğrafyada müşterek olarak yaşatılmaktadır.²⁶ Ancak bu olumsuz çağrışımların aksine Kazak kültüründe ise karga, yakınlık ve samimiyetin sembolü olarak görüldüğünden en yakın kişilere "*kargam*" ya da "*kargacım*" hitabıyla seslenilmektedir. Öte yandan küsme durumlarında "*ellerimize karga seslenir*" ifadesi, "*Allah affetsin*" anlamında kullanılmaktadır.²⁷

Türk İslam edebiyatında "*gurâb*" ve "*zâg*"²⁸ isimleriyle de zikredilen karga, çoğu zaman olumsuz bir remz olarak işlenmektedir. Siyah rengi, çirkin sesi, leş tüketmesi ve viranelerde barınması gibi özellikler onu haset, şehvet, nefis, kibir ve düşkünlükle özdeşleştirmektedir. Hümâ, ankâ, çaylak, doğan ve bülbül gibi kuşlarla kıyas ile karga, "*zâg-ı küdür*"²⁹ (kin ve kötülüğün kuşu) olarak sahte değerlerin, yalancı dostluğun ve kötü karakterin timsali olmaktadır.³⁰

Örneğin, Yunus Emre'nin (ö. 720/1320) şiirlerinde bülbül genellikle kalbinde sonsuz aşk taşıyan bir dervişe, karga ise sevgiden yoksun, merhametsiz, kötü mizaçlı bir insana benzetilmektedir.³¹

"*Kargayla bülbülü bir kafese koysalar*
Birbiri sohbetinden dâim melûl degül mi"³²

Bu beyitte, karga ve bülbülün aynı kafese konulmasının her ikisini de mutsuz edeceği ifade edilerek farklı karakterdeki bireylerin bir araya gelmesinin uyumsuzluk yaratacağı vurgulanmaktadır. Bülbül iyi karakterin, karga ise kötü karakterin temsili kabul edilmiştir.

Zaman zaman karga, siyah rengi dolayısıyla sevgilinin benine benzetilmekte ve bu yönüyle âşığı cezbederek aşk tuzağına düşüren bir yem imgesi olarak karşımıza çıkmaktadır:

"*Zâg-ı hâlün beg koyup zülf-i siyâhın ağ idüp*
Gönlümiñ şebâzını sayd eyledi bir hîle-bâz"³³

¹⁷ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993), 75.

¹⁸ Svetlana Madiyarova, *Karakalpak Türkleri: Eski Halk İnançları, Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniv.*, 2017, 48.

¹⁹ Büyükkol, Öztütüncü, "Türk Mitolojisindeki Karga/Kuzgun İmgesinin Çağdaş Türk Resim Sanatına Yansımaları", 135.

²⁰ Meltem Gül, "Divânü Lugâti't-Türk'teki Hayvan Adları", *İdil*, 4/15 (2015): 10.

²¹ Adem Aydemir, "Kutadgu Bilig ve Divânü Lugâti't-Türk'te Kuşlar", *JASSS*, 2013/5/ 295.

²² Kaşgarlı Mahmud, *Divânü Lugâti't-Türk*, çev. Besim Atalay, (Ankara: TDK Yay., 2006), 2/26.

²³ Yaşar Kalafat, *İslamiyet ve Türk Halk İnançları*, (Ankara: Berikan Yay., 2009), 117-119.; Kavak, "Klasik Arap Edebiyatı Kaynaklarında Karga Motifi", 141.

²⁴ Mehmet Ali Yılmaz, "Kazaklarda Batıl İnanışlar", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17/3, (2008), 425.

²⁵ Mustafa ÖZBAŞ "Kurtarıcı Kargadan Burnu Pislikten Çıkmayan Kargaya: Türk Halk Anlatılarında Karganın Dönüşümü", *Millî Folklor*, 88, (2010), 60.

²⁶ Yaşar Kalafat, *İslamiyet ve Türk Halk İnançları*, 121.

²⁷ Bogenbayev, Calmırza, "Eski Türk Dünya Görüşündeki "Kut" ve "Karga" Kavramları", 70-74.

²⁸ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, (İstanbul: LM Yayınları, 2002), 500.

²⁹ Ağâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı: Kelimeler, Remizler, Mazmunlar*, (Ankara: Enderun Yay., 1984), 178.

³⁰ Gençoğlu, *Eski Anadolu Türkçesi Metinlerine Göre Uğur ve Uğursuzluk (13.-15.Yüzyıllar)*, 92.

³¹ Ahmet Buran, "Yunus'ta Hayvan Adları ve Fonksiyonları", *Fırat Üniversitesi Dergisi*, 5/2 (1991), 133.

³² Mustafa Tatci, "Yûnus Emre Divân (seçmeler)", (Ankara: DİB yay., 2021), 280.

³³ Mehmed Çavuşoğlu ve M. Ali Tanyeri, *Hayretî Dîvanı: Tenkitli Basım*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2023), 212/3.

“Yüzündeki kargaya benzeyen beni değerli gösterip sevgilinin siyah zülfüne hapsederek gönlümün doğanını avladı hilekâr yani aşık etti.”

Burada “*zâg-ı hâl*” (kötü hallerin kargası) bir “*beg*” gibi sunulmakta, siyah zülfün akla büründürülmesiyle bir hilekârlık tasviri oluşturulmaktadır. Şairin gönlü, yüce bir doğan kuşuna benzetilerek aşıkta yüksek bir konumda yer alırken bu şehbâz, tuzağa düşürülmekte ve sevgilinin karanlık zülfü tarafından esir edilmektedir.³⁴ Böylece av ile avcı, siyah ile beyaz, hakikat ile görünüş gibi zıtlıklar arasında örülmüş bir mazmun düzeni kurulmaktadır.

Kimi beyitlerde karga, alışılmış olumsuz çağrışımlarından sıyrılarak sevgilinin zülfüne benzetilen estetik ve cazibeli bir unsur olarak tasvir edilmektedir:

“*Sabâdan gül yüzünde sünbül-i pür-piç ü tâb oynar*

Sanasan per açup gülşende bir müşğîn gurab oynar”³⁵

“Sabah rüzgârı estiğinde, sevgilinin gül yüzünde kıvrımlı ve parlak saçları dalgaları/ Sanırsın ki bir misk kokulu karga, gül bahçesinde kanat açıp oynamaktadır.”

Bu beyitte şair, sabah rüzgârında sevgilinin yanağında kıpırdayan kıvrımlı zülfü, gül bahçesinde kanat çırpın misk kokulu bir kargaya benzetererek hem renk ve hareket imgeleriyle estetik bir tasvir ortaya koymakta hem de olumsuz çağrışımı bir kuşu zarif bir güzellik unsuruna dönüştürmektedir.

Tüm bu örnekler, karganın yalnızca halk inanışlarında değil yüksek edebî temsil biçimlerinde de anlam yelpazesi son derece geniş bir sembol olduğunu ortaya koymaktadır. Ölüm, çirkinlik ve uğursuzluk gibi olumsuz çağrışımların yanı sıra hikmet, sezgi ve içsel dönüşüm gibi metafizik boyutlara da işaret eden bu çok boyutlu yapı, kargayı Türk İslam edebiyatında istisnai bir biçimde çift kutuplu bir sembol olarak değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır.

Tavus Kuşu

Tavus kuşu, doğadaki estetik ihtişamıyla beraber dinî anlatılardan tasavvufi sembolizme, mitolojik kökenlerden edebî tahayyüle kadar uzanan çok boyutlu anlam dünyasıyla Türk İslam edebiyatında önemli bir yer edinmiştir. Göz alıcı tüyleri ve zarif duruşuyla cennetin bir süsü olarak tasvir edilse de farklı inanç sistemlerinde ve edebî yorumlarda hem hayranlık uyandıran hem de zaaflara işaret eden bir sembol olarak ele alınmaktadır. Bu yönüyle tavus kuşu metaforu, sadece dış güzelliğin timsali değil aynı zamanda nefsin aldanışı, gurur ve içsel dönüşüm gibi temaların da taşıyıcısıdır.

Türk halk kültüründe “*alakuş*” ve “*gelin kuşu*” gibi adlarıyla bazı bölgelerde ise tüylerinin yeşil tonları sebebiyle “*Tanrı kuşu*”³⁶ olarak da anılan tavus kuşu, göz alıcı görünümü ve zarafeti nedeniyle Hindistan’da yaşayan türüne Farsça’da “*yüce*” anlamına gelen “*fisâ*” adı verilmektedir.³⁷ Bu isimlendirmeler, tavusun tarihsel süreçte taşıdığı sembolik değerini yalnızca Türk ve İslamî gelenekle sınırlı olmadığını, çok geniş bir inanç ve kültür coğrafyasında şekillendiğini göstermektedir.

İslam geleneğinde tavus kuşu doğrudan *Kur’an-ı Kerim*’de yer almamakla birlikte Âdem ve Havva kıssasına dair bazı rivayetlerde, şeytanın cennete girişine vesile olan hayvanlardan biri olarak anlatılmaktadır. Bu anlatılarda tavus, yılanla birlikte Hz. Âdem’in cennetten çıkarılmasına dolaylı sebep olması bakımından sesinin ve ayaklarının çirkinleştirilmesiyle cezalandırılmış bir kuş olarak değerlendirilmektedir.³⁸ Öte yandan tasavvufi yorumlarda bazen nefsin dünyevî süs ve gösterişe aldanışını bazen de Allah’ın yaratma sanatındaki ihtişamını temsil etmektedir. Tavus kuşunun güzelliğiyle gururlanması ama ayaklarına bakarak başını eğmesi, benliğe kapılan insanın hakikat karşısındaki aczini yansıttığı şeklinde yorumlanmaktadır.³⁹

Tavus kuşu, farklı dinî geleneklerde de çeşitli sembolik anlamlar taşımaktadır.⁴⁰ Yezîdilikte (Ezîdilik) tavus kuşu, kozmolojik ve teolojik açıdan merkezi bir konumda yer alarak “*Melek Tavus*” adıyla ilâhî iradenin ve kutsal nurun yeryüzündeki tecellisi olarak kabul edilmektedir.⁴¹ Hristiyanlıkta tavus kuşu, tüylerinin belirli aralıklarla dökülerek yenilenmesi nedeniyle ruhun ölümsüzlüğünü ve Hz. İsa’nın dirilişini simgeleyen bir motif olarak yorumlanmakta

³⁴ Ayşe Yılmaz, “Hayretî Dîvânı’nda Hayvanların Şiir Estetiğine Katkısı”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 31 (2023), 621.

³⁵ Ali Nihat Tarlan, “Fuzûlî Divanı Şerhi” (Ankara: Akçağ, 2009), 219.

³⁶ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 150.

³⁷ Kemaleddin Demîrî, *Hayâtü’l Hayvan*, çev. Hafız Yusuf Tavaslı (İstanbul: Meral yayınları, 1973), 222.

³⁸ Ebû Cafer Muhammed Bin Cerirü’t-Taberî, “*Tarih-i Taberî*”, çev. M. Faruk Gürtuna (İstanbul: Sağlam yayınevi, 2010), 1/132-134.; Pınar Çiftci, *Hâkim Mehmed Efendi’nin Siyer-i Kebîr Adlı Eseri ve Muhtevası*, (Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 98.

³⁹ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-Beyân Tefsiri*, (İstanbul: Damla Yayınevi, 2013), 2/ 215-217.

⁴⁰ Ömür Ceylan, “Tavus”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40/184.

⁴¹ Birgül Açıkıldız Şengül, *Ezîdiler: Bir Toplumun, Kültürün ve Dinin Tarihi*, (İstanbul: Alfa 2015). 16; Metin Bozan, “Şeyh Adî’siz Yezîdilik: Yezîdîlerin Adı B. Musâfir algısında yaşanan farklılaşmalar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53/ 2 (Ağustos 2012), 23-42.

ve bu nedenle kilise ikonografisinde cennet bahçesinin sembolü olarak resmedilmektedir.⁴² Budist inanışlarında ise tavusun zehirli bitkileri tüketmesine rağmen zarar görmemesi nedeniyle olumsuzlukları aşma, arınma ve kötülüğü bilgelik yoluyla dönüştürme gücüyle ilişkilendirilerek sembolik bir anlam taşımaktadır.⁴³

Mitolojik ve siyasal bağlamda ise tavus kuşu, çeşitli kültürlerde estetik bir unsur⁴⁴ olmaktan ziyade hâkimiyet, güç ve koruyuculuk kavramlarıyla da ilişkilendirilmektedir. 10. ve 12. yüzyıllar arasında hüküm sürmüş önemli bir Türk İslam devleti olan Gazneliler devletinin bayrağında yeşil zemin üzerine hilal ile birlikte yer alan tavus kuşu hem hâkimiyeti hem de koruyuculuğu simgelemektedir.⁴⁵ Bu kuşun Türk mitolojisinde yer alan “Humay” figürüyle özdeşleştiği görülmekte; Humay kuşu ise güç, talih ve zarafetin timsali kabul edilmektedir. Şaman inançlarında ise tavus, koruyucu bir “ye” olarak kabul edilmektedir. Kaşgarlı Mahmud’un *Dîvânü Lügati’t-Türk* adlı eserinde “*Tun-kuş*” olarak da geçen tavus, hükümdarlığın ve kudretin simgesi olarak değerlendirilmektedir.⁴⁶

Tasavvufi edebiyatta tavus kuşu hem nefsin aldanışını hem de içsel dönüşümün gerekliliğini temsil eden alegorik bir unsur olarak işlenmektedir. Ferîdüddîn Attâr (ö. 618/1221), *Mantıku’t-Tayr* adlı eserinde hakikati arayan kuşların serüvenini anlatırken tavus kuşunu ise cennetin süsü olan güzellikleri elde etmek uğruna manevî yolculuktan vazgeçen bir karakter olarak sunmaktadır. Hüdhüd, tavus kuşunun bu tavrına karşılık olarak dünyevî parlaklığın, hakikatten uzaklaştırıcı niteliğine dikkat çekerek süsten arınmayı öğütlemektedir.⁴⁷ Bu anlatıda, kibirle kendi güzelliğine dönen nefsin, hakikate ulaşabilmesi için dünyevî bağlardan sıyrılması gerektiğinin vurgulanmasıyla tavus kuşu, manevî tekâmül yolunda aşılması gereken içsel bir engelin simgesi hâline gelmektedir.

Bu tür tasavvufi yorumların yanı sıra didaktik yönüyle öne çıkan klasik şairler de tavus kuşunu zahiri güzelliğe aldanışın sembolü olarak değerlendirilmektedir. Nitekim Ahmedî (ö. 815/1412-13), *İskender-nâme*⁴⁸ adlı mesnevisinde, tavus kuşunu dış görünüşü etkileyici fakat içsel hünerden yoksun bir varlık olarak betimlemekte; böylece süs ve gösterişin, gerçek marifetin yerini alamayacağını vurgulamaktadır:

“Gerçi kim pür-nakşdur tâvûs-ı ner
Nef’i ne çün dahı anda yoh hüner”⁴⁹

“Beyitte, “Gerçi kim pür-nakşdur tâvûs-ı ner” ifadesiyle tavus kuşunun tüylerinin göz alıcı desenlerle süslediği ve estetik olarak etkileyici bir görünüme sahip olduğu vurgulanmaktadır. “Pür-nakş” (tamamen süslerle bezeli) ifadesi, tavusun ihtişamlı dış görünüşüne dikkat çekmektedir. Ancak ikinci mısra da yer alan “Nef’i ne çün dahı anda yoh hüner” ifadesi, bu süs ve gösterişin herhangi bir fayda sağlamadığını ortaya koymaktadır. “Nef’i ne?” ifadesi dış güzelliğin işlevselliğini sorgularken, “yoh hüner” (hünerin bulunmaması) ifadesi ile bu beyit zahiri güzelliklerin geçici olduğunu ve gerçek değerın insanın içsel niteliklerinde, manevi derinliğinde saklı bulunduğunu ifade eden bir mesaj içermektedir. Bu anlamda tavus kuşu, süs ve gösterişin; gerçek marifetten ve faydalı bilgiden yoksun olmanın sembolü olarak kullanılmaktadır. Böylece beyit, yalnızca dış görünüşün değil insanın sahip olduğu hüner, marifet ve derinliğin esas kıymet ölçütü olduğunu vurgulamaktadır.

Osmanlı edebiyatının önemli tezkire yazarlarından biri olan Âşık Çelebi (ö. 979/1572)⁵⁰ divanında yer alan bir beyitte gökkuşağı ile tavus kuşunun kuyruğu arasındaki benzerliği vurgulayarak hem doğadaki renk uyumunu hem de sanat ile doğa arasındaki ilişkiyi göstermeye çalışmıştır.

“Görinen sanmanız kavs-i kuzahdur âsumân üzre
Düm-i tâvûsdur kim oldı bu menşûra ol tuğrâ”⁵¹

“Gökyüzünde gördüğünüzü gökkuşağı sanmayınız. Çünkü bu, bir tavus kuşunun kuyruğu oldu ve o süslü tuğra meydana geldi.”

İkinci mısra da, “Düm-i tâvûsdur kim oldı bu menşûra ol tuğrâ” ifadesiyle, gökkuşağının aslında tavus kuşunun kuyruğu olduğu belirtilmektedir. “Düm-i tâvûs” (tavus kuşunun kuyruğu), renkleri ve görkemli yayılışıyla

⁴² Yusuf Çetin, “Türk Sanatı Bezeme İkonografisi Açısından Tavus Kuşu Figürlerinin Bir Değerlendirmesi”, *Kesit Akademi Dergisi*, 3/9 (Eylül 2017), 5-13.

⁴³ Mehmet Kavak, *Antik Dönem Hint tıp anlayışı (Suśruta – Caraka – Vāgbhata Dönemi)*, (Bilecik: Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 32.

⁴⁴ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 456.

⁴⁵ Selçuk Kürşad Koca, *Türk Kültüründe Sembollerin Dili*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 215.

⁴⁶ Kaşgarlı Mahmud, “*Dîvânü Lügati’t-Türk*”, 454, 718.

⁴⁷ Ferîdüddîn Attâr, “*Mantıku’t-tayr*”, çev. Mustafa Çiçekler, (İstanbul: Kaknüs Yayınevi, 2020), 105-106; Hayrunnisa (Çakmakçı) Turan, “Tavusla Düşüş, Simurgla Yükseliş İslam Orta Çağı’na Damgasını Vuran Kuş Risaleleri ve Safir-i Simurg”, *Vakıflar Dergisi*, 38 (Aralık 2012), 169.

⁴⁸ Günay Kut, “AHMEDÎ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2/165-167.

⁴⁹ İsmail Ünver, “*İskender-Name (İnceleme-Tıpkı Basım)*”, (İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983), 73-88.

⁵⁰ Günay Kut, “ÂŞIK ÇELEBİ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 3/ 549-55.

⁵¹ Es-seyyid Pir Mehmed bin Çelebi, Âşık Çelebi *Dîvânı*, Haz., Filiz Kılıç (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017), 13.

gökkuşağına benzetilmektedir. “*Ol tuğra*” ifadesi ise tavus kuşunun kuyruğunun tuğraya benzetilmesi gökkuşağını sadece bir doğa olayı olarak değil aynı zamanda ilahi bir estetik düzenin parçası olarak yorumlamaktadır.

Sonuç olarak tavus kuşu, Türk İslam edebiyatında yalnızca estetik bir varlık olarak değil kibir ile tevazu, dış süs ile içsel hakikat arasında salınan bir sembol olarak yer almaktadır. Mitolojik kökenlerden tasavvufi yorumlara, siyasal temsillerden edebî tahayyüle kadar birçok alanda derinlikli anlamlar taşımakta ve insanın nefsi sınavlarını, hakikat arayışıyla birlikte ifade eden güçlü bir metafor işlevi görmektedir.

Baykuş

Türkçede “*yapalak*” ve “*er kuşu*” gibi adlarla anılan baykuş, divan şiirinde genellikle “*bûm*” ve “*cuğd*” kelimeleriyle karşılık bulmakta; Farsça metinlerde ise “*âkû*”, “*bûf*”, “*çugûk*”, “*kûken-cagû*” ve “*pezeşk-pûş-kûf*” gibi adlarla geçmektedir.⁵² Anadolu sahasında halk arasında daha iri türleri “*puhukuşu*”, “*sarı kebe*”, “*uçkuş*”, “*üğü*” veya “*üğü*” gibi adlarla da bilinmektedir. Baykuş ailesine mensup fakat daha küçük yapılı bir tür olan İshak kuşu, Türkçede “*tünvit*”, Farsça’da ise “*şeb-âvîz*” (geceye asılı), “*murg-ı şeb-âvîz*” (gece kuşu), “*murg-ı Hak-gû*” (Hak’kı söyleyen kuş) ve “*Hak kuşu*” gibi mistik anlamlar taşıyan isimlerle yer bulmaktadır.⁵³ Özellikle gece boyunca kesintisiz ve dokunaklı şekilde ötmesi, halk inanışlarında bu kuşun kavuşamayan âşıkların feryadını temsil ettiğine dair güçlü bir inancın doğmasına neden olmuştur. Bu nedenle halk anlatılarında ve edebî metinlerde İshak kuşunun sesi, hasretle yanıp tutuşan gönüllerin mecazi bir anlatımı olarak kullanılmıştır.⁵⁴

Baykuş, mitolojik ve kültürel bağlamda hem uğursuzluk hem de bilgelikle ilişkilendirilen çok yönlü bir sembol olarak değerlendirilmektedir. Mitolojide büyük gözleriyle karanlığı delerek görmesi, temkinli hareketleri ve sessiz uçuşuyla sezgisel bilgeliği simgelemekte; Antik Yunan’da Athena’nın kutsal kuşu olarak zekâ ve stratejiyi, ağırbaşlılığıyla da Zeus’u temsil etmektedir. Geceyle kurduğu bağ nedeniyle göktaşının karanlıkta parlayan ışıltısıyla da özdeşleştirilen baykuş, yalnızlık, sessizlik ve içsel görme kapasitesini sembolize eden bir kuş olarak öne çıkmaktadır.⁵⁵

Türk halk inançlarında ise baykuş hem koruyucu hem uğursuzluk işareti olarak farklı anlamlarda yer bulmaktadır. Kazak kültüründe yeni doğan bebekleri nazardan korumak amacıyla yüzlerinin örtülmesi ya da şapkalarına baykuş tüyü takılması yaygın bir gelenek olup bu uygulama baykuşun mistik ve himaye edici yönünü yansıtmaktadır.⁵⁶ Aynı şekilde Kırgız Türkleri, baykuşu kutsal kabul etmekte, genç kadınların kalpaklarına taktıkları baykuş tüyleri sayesinde manevi destek gördüklerine ve işlerinin yolunda gideceğine inanmaktadır.

Buna karşın Bektik Türkmenleri arasında baykuş, uğursuzluğun ve felaketin habercisi olarak değerlendirilmekte⁵⁷ ve bu inanç, farklı Türk toplulukları arasında baykuşun taşıdığı sembolik anlamların nasıl çeşitlilik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Anadolu’da ise baykuş, halk arasında genellikle ölümün ve uğursuzluğun işareti olarak algılanmakta, özellikle gece saatlerinde duyulan ötüşünün yaklaşan bir ölümün habercisi olduğuna inanılmaktadır.⁵⁸ Bu inanç biçimi, “*hanende baykuş ötsün*” şeklindeki beddua ya da kaynaklık ettiği düşünülmeyle beraber halk belleğinde de genellikle yıkım ve sessizliği çağrıştırmaktadır.⁵⁹

Kültürel ve metafizik bağlamlarda da baykuşun taşıdığı sembolik anlamlar dikkat çekicidir. Altay Türkçesinde “*bay*” kelimesi “*zenginlik*” anlamına gelmekte, “*baykuş*” ise “*kutsal kuş*” olarak kabul edilmesi onun özel bir statüye sahip olduğunu göstermektedir.⁶⁰ Şamanist inançlarda, baykuşun şamanlar tarafından en çok suretine girilen ve ayinlerde yardım alınan varlıklardan biri olması, onun sezgi ve ruhsal rehberlik ile ilişkilendirilmesine neden olmaktadır.⁶¹

Câhiliye Arapları arasında, adaleti sağlanmamış cinayetlerde maktulün ruhunun baykuş şekline girerek intikam aradığına inanılmış⁶² ancak bu inanç İslam’ın gelişyle birlikte batıl kabul edilmiştir.⁶³ Hatta Hz.

⁵² Ziya Şokûn, *Gencine-i Güftâr: Farsça-Türkçe Lügat*, (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1984), 201, 354, 376, 481, 654.

⁵³ Mehmet Kanar, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Say Yayınları, 2008), 116, 380, 502, 503, 586.

⁵⁴ Ömür Ceylan, *Kuşlar Divanı*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2007), 151-153.

⁵⁵ Cahit Begenc, *Anadolu Mitolojisi*, Ankara: MEB Yay, 1967), 75.

⁵⁶ Yaşar Kalafat, *Balkanlardan Uluğ Türkistan’a Türk Halk İnançları*, (İstanbul: Ebabil Yayıncılık, 2002). 299-354.

⁵⁷ Yaşar Kalafat- Ahmet Turan, “Türk Halk Türk Halk İnançlarında Hayvan Üslubunda Mitolojik Devridayım -II”, (Ankara: Berikan Yayınları, 2015), 40.

⁵⁸ Yaşar Kalafat, “İslamiyet ve Türk Halk İnançları”. (Ankara: Berikan Yayınevi, 2009), 105.

⁵⁹ Koca, *Türk Kültüründe Sembollerin Dili*, 96.

⁶⁰ Fatma Kılıç, “Nevâ’î’nin Fevâ’idü’l-Kiber Adlı Divanında Geçen Kuş Adları, Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi”, 20 (2022), 22.

⁶¹ Serkan Köse, “Türk Kültüründe Baykuş”, *Kültür Araştırmaları Dergisi* 1/3 (Aralık 2019), 288-301.

⁶² Ayşe Kaş, “Arap Edebiyatında Göç ve Göçmenlik”, *Turkish Studies - Language and Literature* (2024) 210.

⁶³ Sevda Gülakan Kaman, “Baykuş Kelimesi ve Baykuşla İlgili İnançlar Üzerine” *Turkish Studies*, 10/8 (2015), 1137-1154.

Peygamber baykuş ötüşünün uğursuzluk getirdiğine dair kanaatleri de reddetmiş ve bu tür hurafelere karşı uyarılarda bulunmuştur.⁶⁴

Bu inançlara karşın tasavvuf edebiyatında ise baykuş, sûfilerin dünyadan el etek çekerek uzleti tercih etmesini simgelemekte, inzivaya çekilen dervişin manevi yolculuğu ile özdeşleştirilmektedir.⁶⁵ Bununla birlikte bazı anlatılarda hikmet ve bilgelikle de ilişkilendirilmekte özellikle Hz. Süleyman ile bağlantılı kıssalarda önemli bir metafor olarak ele alınmaktadır. Eşrefoğlu Rûmî'nin (ö. 874/1469-70 [?]) *Müzekki'n-Nüfûs* adlı eserinde zikredildiği üzere Hz. Süleyman'ın baykuşa harabelerde yaşama nedenini sormasıyla başlayan kıssa, tasavvuf düşüncesinde dünya sevgisinden uzak durmayı, sadeliği ve tevekkülü öğütleyen bir anlatı olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda baykuş, dünya nimetlerine tamah etmeyen zâhidane şekilde yaşam süren bilge bir varlık olarak sembolize edilmektedir.⁶⁶ Bu yönleriyle baykuş, edebiyat ve tasavvuf düşüncesinde farklı anlam çağrışımlarına sahip bir sembol olarak değerlendirilmektedir.

Baykuş, klasik Türk şiirinde de aynı şekilde yalnızlık, harabe ve dünyanın faniliği ile ilişkilendirilmekte, çoğunlukla da bahtsızlık, keder ve zühdün sembolü olarak yer almaktadır. Özellikle viranelerde yaşaması ve gece ötüşüyle bilinmesi, onu terk edilmişliğin, kimsesizliğin ve yalnızlığın metaforuna dönüştürmektedir. Fuzûlî (ö. 963/1556) bir beytinde baykuşu, kendini sultan zanneden kibirli insana karşı hakikati hatırlatan bir uyarı olarak sunmakta, dünya gururunun anlamsızlığını şu şekilde ifade etmektedir:

“Ey olup sultan deyen dünyada menden gayrı yoh
Sen seni bir cuğd bil dünyayı bir virane dut”⁶⁷

“Ey dünyada sultan olduğunu düşünen! Senden başka kimse yok sanıyorsun fakat kendini bir baykuş, dünyayı ise harabe olarak gör.”

Beyitte, dünyevî iktidar iddiasındaki kişinin aslında bir baykuş gibi yalnız ve güçsüz olduğu; dünyanın ise görüldüğü kadar değerli değil aksine harabe hükmünde olduğu dile getirerek öğüt vermektedir

Şeyh Gâlib (ö. 1213/1799) bir beyitte baykuşu (bûm), hüznün ve yalnızlık ile ilişkilendirerek tasavvufi bir perspektifle dünya nimetlerinden uzak durmayı simgeleyen bir metafor olarak kullanmaktadır.

“Bûm-ı gamdır şem’-i bezm-i devletin pervânesi
Tîg-i mâtemdir bu subh-ı işretin pervânesi”⁶⁸

“Devlet meclisinin mumu için pervane olan aslında gamın baykuşudur, şenlik sabahının etrafında dönen pervane ise matem kılıcıdır.”

Beyitte, baykuş (*bûm-ı gam*) dünya nimetlerinden elini eteğini çekmiş, yalnızlığı seçmiş ve hakikati arayan bir sûfiyi simgelemektedir. Genellikle viranelerde yaşayan baykuş, dünyevî neşe ve sefa meclislerinin ardındaki gerçek yalnızlığı ve fâniliği simgelemektedir.

Baykuş, Türk İslam edebiyatı ve kültüründe birbirine zıt anlam alanlarını bir arada taşıyan simgesel bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Uğursuzluk, ölüm, sessizlik ve harabiyetle ilişkilendirilen yönünün yanı sıra hikmet, zühd, yalnızlık ve koruyuculuk gibi değerlerle de anlamlandırılmaktadır. Böylece hem halk inançlarında hem de edebî ve tasavvufi anlatılarda derin bir çağrışıma sahip olduğu görülmektedir. Kimi zaman harabeye terk edilen bir mekânda sessizliğiyle varlık gösteren bir kuş kimi zaman ise dünyadan el etek çekmiş bilge bir dervişin sesi olarak tasvir edilmekte; bu çok yönlü anlam çerçevesiyle baykuş, fâniliğin olduğu kadar hakikatin de sözcüsü olarak değerlendirilmektedir.

Bülbül

Bülbül, Türkçede “sandavaç”, Arapçada “andelib”, Farsçada ise “bûlbûlân” ve “belâbil” gibi çeşitli adlarla anılmaktadır. Ayrıca *âvâ*, *bûburd*, *bûburdek*, *hezâr*, *hezâr-âvâ*, *hezâr-âvâz*, *hezâr-dâstân*, *şârek*, *sârek*, *sârec*, *şeb-hân*, *murg-ı şeb-hûz*, *tundûr*, *zend-bâf*, *zend-hân*, *zend-lâf* ve *zend-vân* gibi farklı isimleri de bulunmaktadır.⁶⁹ Küçük ve çevik yapısıyla dikkat çeken bu kuş, melodik ve ahenkli ötüşüyle bilinmektedir. Anadolu sahasında “bûlbûl gibi ötmek” deyiimi, tatlı konuşmayı ve söz söyleme sanatını simgelemektedir. Halk arasında bülbül, hem dilin hem de duygunun sembolü olarak kabul edilmektedir.

Bülbül, tarihî süreçte aşk, özlem ve feryadın sembolü olarak öne çıkmakta özellikle klasik Doğu edebiyatlarında güle âşık ancak ona ulaşamayan bir varlık olarak betimlenmektedir. Eski İran ve Arap edebiyatlarında güzelliğe hayranlık duyan âşık imgesiyle anılan bülbül, Türk şiirinde daha derin ve anlamlı bir âşık metaforuna dönüşmüştür.

⁶⁴ Ebû Abdillâh Muhammed bin İsmail Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh, Tıb, thk. Muhammed Zuheyr b. Nasr (Beyrût: Dâru Tavkî’n-Necât, 2001). 54.*

⁶⁵ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 454.

⁶⁶ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki’n-Nüfûs*, haz. Abdullah Uçman, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2007), 155.

⁶⁷ Tarlan, “Fuzûlî Divanı Şerhi”, 132.

⁶⁸ Şeyh Gâlib, “Şeyh Gâlib Divânı”, haz., Naci Okçu (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1993), 398.

⁶⁹ Ceylan, *Kuşlar Divanı*, 61.; Şokûn, *Gencîne-i Güftâr: Farsça-Türkçe Lügat*, 353, 369, 376.

ve güzelin tasvirinde gül-bülbül en yaygın kullanılan sembol haline gelmiştir.⁷⁰ Bu bağlamda, “*Bülbül-name*”, “*Bülbülüyye*” ve “*Gül ü Bülbül*” gibi eserlerde bülbül, başkahraman olarak karşımıza çıkarken Anadolu’da şekillenen dinî ve tasavvufî Türk şiirinin önemli isimlerinden kendini “*bülbül*” ile özdeşleştirip dildeki maharetini ortaya koyarcasına dilinin “*kuş dili*” olduğunu ifade eden Yunus Emre’nin (ö. 720/1320 [?]) *Divanı*’nda da bir imge olarak yer almaktadır.⁷¹

“*Ne haldeyim ne bilem, tuzaktayım ne gülem
Bir garipçe bülbülem, ötmeye güle geldim.*”⁷²

Yunus Emre bu beyitte, kendi ruhsal karmaşasını ve derin yalnızlığını bülbül metaforu üzerinden dile getirerek ilahî aşk karşısında âcizliğini ve bu aşkı ifade etme arzusunu veciz bir dille ortaya koymaktadır. Bülbül gibi ötmekteki amacı, feryadını duyurmak ve güle, yani hakiki sevgiliye ulaşmaktır.

Türk İslam edebiyatında bülbül, aşk, feryat ve ilahi sevdanın simgesi olarak önemli bir yer tutmaktadır. Divan edebiyatında, özellikle tasavvufî şiirlerde âşık-mâşuk ilişkisini anlatan temel metaforlardan biri olarak kullanılan bülbül, genellikle aşkla yanıp tutuşan ve sürekli inleyen âşığı temsil ederken gül ise sevgiliyi simgelemektedir. Bu bağlamda, bülbülün gül etrafında dönüp feryat etmesi, ilahi aşk yolunda kendini feda eden sūfînin durumuyla özdeşleştirilmektedir. Tasavvuf edebiyatında bülbül, kimi zaman insanın nefsanî aşklara kapılmayı eleştiren bir metafor olarak kimi zaman ise ilahi aşkın ateşiyle yanan ruhun sembolü olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda bülbül, dünya ve beden sınırlamaları içinde ezeli gül bahçesine duyulan derin özlemle beraber bu özlemde doğan feryadı temsil etmektedir.⁷³

Fuzûlî’nin *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinde Mecnûn’un feryadı da bülbül metaforu üzerinden anlatılmıştır. Nâbî, Nedîm ve Şeyh Galib gibi şairler de bülbülü aşk, sadakat ve ilahi aşkın derinliği ile ilişkilendirmiştir. Yunus Emre, dünyaya ve mecazî aşka düşkünlüğü eleştirerek bülbül gibi gerçek sevgiliyi yani Allah’ı aramayı öğütlemiştir. Mevlânâ *Mesnevî*’sinde bülbülü, Allah aşkıyla yanan bir âşık olarak tasvir ederken⁷⁴ *Fihî mâ Fih* eserinde ise güzel sesiyle güzel söz söylemeyi özdeşleştirmiştir:

“*Dünya, bir dağa benzer. Ne olursa olsun ne kadar güzel ya da çirkin olursa olsun, her ses dağdan aynı şekilde yankılanır. Eğer güzel bir söz söyledim ve dağ çirkin bir cevap verdiyse, bu durum aslında olanaksız görünür. Bülbül, dağa karşı şarkı söylese de eğer dağdan karga sesi geliyorsa; ya da bir insan seslense, dağ eşek anırışıyla yankılanıyorsa, burada anlaşılması gereken şey şudur: Eğer eşek anırışı duyuluyorsa, aslında bu sesi senin kendinin çıkardığıdır.*”⁷⁵

15. yüzyıl Çağatay edebiyatının en önemli şairlerinden biri olan ve Türkçeyi edebî bir dil hâline getirmeye büyük önem veren Ali Şîr Nevâî (ö. 906/1501) şiirlerinde bülbülü aşkın, kavuşamamanın ve faniliğin sembolü olarak kullanmaktadır. Bülbül, güle duyduğu erişilmez aşk ve bu aşktan doğan feryadıyla karşılıksız sevdanın ve çaresizliğin en güçlü temsillerinden biri hâline gelir. Şair, onun kavuşamayacağını bilmesine rağmen vazgeçmeyen hâlini, insanın dünya nimetlerine aldanişıyla ilişkilendirmekte ve bülbüle gül bahçesine gönül vermemesi gerektiğini öğütleyerek faniliğin aldaticılığına dikkat çekmektedir. Aynı zamanda bülbülün çaresizliğini kendi aşk acısıyla özdeşleştiren Nevâî, bazı beyitlerinde çektiği ıstırapı bülbülünkinden bile üstün görerek onu hem âşıkların hem de insanın fanilik karşısındaki çaresizliğinin güçlü bir sembolü olarak işlemektedir.⁷⁶

“*Bu çemen gül-zârğa birme köñül iy ‘andeliğ
Küm aña cismiñ tahammül kılğay iy nâziük-beden*”⁷⁷

“Ey bülbül, bu gül bahçesine gönül verme. Çünkü senin nazik bedeninin ona nasıl dayanabilir?”

Şair, beyitte bülbülün narin yapısının, aşkın acılarını taşıma konusunda yetersiz olduğunu ve bu nedenle gönül verme hususunda bir uyarı niteliği taşıdığını ifade etmektedir. Aynı zamanda dünyanın geçici ve zorlu doğasına dikkat çekerek bireyin bu fani arzulara kapılmaması gerektiğini vurgulamaktadır.⁷⁸

Şeyh Gâlib (ö. 1213/1799), *Hüsni u Aşk* adlı eserinde, okuyucuyu Mânâ Mesiresi’nde bir yolculuğa çıkarırken bu mistik bahçeyi detaylı bir şekilde tasvir etmektedir. Gerçek dünyada varlığına rastlanamayacak bu bahçe, ideal güzellikleriyle cennet bahçesinin bir yansımasıdır. Mânâ Mesiresi’nin her bir ögesi, çiçeklerinden havuzlarına

⁷⁰ Levend, “Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar”, 28.

⁷¹ Aysun Çelik, “Bülbülün Divânında Bülbül Olmak: Yunus Emre Divânı’nda “Bülbül” İmgesi”, *Yeni Türkiye*, 25/106 (2019), 545-556.

⁷² Mehmet Kanar, *Yunus Emre- Divan (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2021)*, 508.

⁷³ Mehmet Kaplan, “Bülbül” *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi* 5/2, 832-834.

⁷⁴ Ceylan, “Kuşlar Divanı”, 61-83.

⁷⁵ Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, “*Fihî Mâ-fih*”, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, (İstanbul: İnkılap. Yayınevi, 2014), 59.

⁷⁶ Kılıç, Nevâyî’nin *Fevâyidü’l-Kiber* Adlı Divânında Geçen Kuş Adları, 22.

⁷⁷ Ali Şîr Nevâyî “*Fevayidü’l-Kiber*” Önal Kaya, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Türk Dili ve Edebiyatı, Doktora tezi*, 1989), 428.

⁷⁸ Kaya, “*Fevayidü’l-Kiber*” 160.

kadar benzersiz bir güzelliğe sahiptir. Bu mesirenin goncaları, büyüklükleriyle al kanatlı bülbülleri andıran bir zarafete sahiptir.⁷⁹

“Hem-hâlet-i gülşen-i tahayyül
Gül-goncalar al kanadlı bülbül”

“Hayal bahçesinin haleti içinde, gül goncaları al kanatlı bülbülü andırır.”

Bu beyitte, “gülşen-i tahayyül” (hayal bahçesi) ifadesi, bir tür manevî ya da ruhsal ortamı simgelemektedir. Gül-goncalar ise güzellik ve aşkı temsil eder. Al kanatlı bülbül, aşkı ve güzelliği arayan fakat o güzelliklere ulaşamayan âşık olarak betimlenmektedir.

Bülbülün sembolik anlamı yalnızca klasik şiirle sınırlı kalmayıp halk inanışlarında ve destanlarda da önemli bir yer edinmiştir. Azerbaycan kültüründe derin izler bırakan Har-ı Bülbül efsanesi de bu sembolik çerçeveye içerisinde ele alınabilir. Hâr-ı Bülbül, Azerbaycan’ın Dağlık Karabağ bölgesinde, özellikle Şuşa şehrinde yetişen ve bölge halkı tarafından dünyanın başka hiçbir yerinde yetişmeyen endemik bir çiçek olarak kabul edilmektedir. Orkidegiller ailesine ait olan bu bitki, bülbül ve dikenin birleşiminden türediği düşünülen bir görünüme sahiptir. Çiçeğin yaprakları, bülbülün kanatları ve gagasını andırarak bu görsel benzerlik, çiçeğin “dikenli bülbül” olarak adlandırılmasına yol açmıştır. Azerbaycan halkı, Hâr-ı Bülbül’ü yalnızca estetik bir çiçek olarak görmekle kalmaz aynı zamanda onu manevî ve kültürel bir sembol olarak kabul etmektedir.

Bir efsaneye göre, bülbül, sevdiği gülü korumak için büyük bir fedakârlıkla göğsünü çiçeğin dikenlerine dayar ve bu eylem, onun ölümüne yol açar. Çiçek, rüzgârın ve zor koşulların karşısında dimdik dururken bülbül, sevdiği çiçeği korumak için kendini feda eder. Çiçeğe duyduğu aşkı ve gösterdiği cesareti ile bülbül, fedakârlık ve özlemin simgesi hâline gelir. Bu efsane, Har-ı Bülbül’ün yalnızca fiziksel bir varlık olmanın ötesine geçmesini sağlayarak manevî ve kültürel bir değer taşıyan önemli bir sembol haline gelmesine zemin hazırlamıştır. Azerbaycanlı Ağabegüm Ağa Cevanşir’in hayatı, Hâr-ı Bülbül çiçeğiyle özdeşleşmiştir. Cevanşir, Karabağ Hanlığı ile İran Hanedanlığı arasındaki ihtilafları çözmek amacıyla Feth Ali Şah’la evlendirilmiş ve Tahran’a gönderilmiştir. Ancak, Şuşa’yı ve memleketindeki çiçekleri unutamaz. Bir gün Şah, ona memleket özlemiyle ilgili bir dileği olup olmadığını sorar. Ağabegüm, babasından getirdiği mücevherleri satarak bir bağ kurmak istediğini söyler. Şah, mücevherleri halka satmalarına izin verir ve “*Vatan Bağ*” adlı bağda her çeşit çiçek ve Karabağ’dan getirilen bitkiler ekilir. Her şey yetişir ancak Har-ı Bülbül çiçeği bir türlü yetişmez. Ağabegüm, bu durumu “*Vatan bağ*ı *al elvandır, yok üstünde harı bülbül*” diyerek bir şiire döker.⁸⁰ Ayrıca Şuşa’nın 1992’deki işgali, Har-ı Bülbül’e hasret, ayrılık ve acı anlamları yüklemiştir. 2020’deki 2. Karabağ Savaşı sonrasında ise Har-ı Bülbül, şehitlerin sembolü haline gelmiş ve sosyal medyada sıkça paylaşılmıştır.

Sonuç olarak bülbül, Türk İslam edebiyatında yalnızca aşkla özdeşleşen bir kuş değil aşkın çilesiyle yoğrulmuş, feryadıyla arınmış, sabırla olgunlaşmış bir varlık olarak temsil edilmektedir. Onun ötüşü, aşkın sessizlikte dile gelen sesi; dönüp durduğu gül ise ulaşılamayan mutlak sevginin remzidir. Bülbül hem mecazî hem de hakikî aşkı simgeleyerek hem nefsin sınavlarını hem de ruhun ilahî vuslata yönelen arayışını temsil etmektedir. Sadakatiyle, yalnızlığıyla, yanışıyla ve sesiyle şiirsel geleneğin merkezinde yer alan bu kuş, edebî düşüncenin estetikle beraber aynı zamanda metafizik bir taşıyıcısı hâline gelmekte, acıyı dile dönüştürerek hem âşığın hem de insanın iç dünyasını yansıtan güçlü bir sembol olarak varlık göstermektedir.

Sonuç

Kuşlar, insanlık tarihinde yalnızca doğanın bir unsuru olarak değil aynı zamanda kültürel ve manevî anlamlar taşıyan güçlü semboller olarak önemli bir yer edinmiştir. Türk İslam edebiyatında ise insanın içsel yolculuğunu, aşkı ve faniliği temsil eden güçlü metaforlar olarak işlenmiş; karga, tavus kuşu, baykuş ve bülbül, edebî ve kültürel mirasın önemli unsurlarından biri hâline gelmiştir.

İncelenen kuş metaforları, farklı dönemlerde ve edebî türlerde değişken anlam zenginliğine sahip olduğunu göstermektedir. Karga, çoğunlukla ölüm, günah ve fitne ile ilişkilendirilmiş olsa da bilgelik ve uzak görüşlülüğün de bir sembolü olarak ele alınmıştır. Tavus kuşu, estetik ihtişam ve ilahî güzellik ile anılmakla birlikte nefsin gösterişe meyli ve kibirle özdeşleştirilmesi bakımından çift yönlü bir anlama sahiptir. Baykuş, yalnızlık, uğursuzluk ve harabelerle ilişkilendirilirken tasavvufi yorumlarda, tevekkül ve dünya nimetlerinden uzaklaşma sembolü olarak değerlendirilmiştir. Bülbül ise klasik edebiyatta âşığın sevgiliye olan derin bağlılığını, tasavvufi bağlamda ise ruhun ilahî aşka duyduğu özlemi temsil etmektedir. Bunun yanı sıra, Har-ı Bülbül efsanesi üzerinden bülbül metaforunun

⁷⁹ Özlem Güneş- Ayşe Yeşil- Nurseda Öğreten, “Hüsni ü Aşk’ta Anlam Çeşitliliği Yönünden Kuşlar”, *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ağustos 2019), 242.

⁸⁰ Merziyye Necefova, “Bağımsızlık Döneminde Zalimhan Yaqub’un Şiirlerinde “Karabağ” Teması”, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/1, (Haziran 2020), 231-251.

vatan sevgisi ve fedakârlık ile ilişkilendirilmesi, sembollerin toplumsal ve kültürel hafızadaki dönüşümünü gözler önüne sermektedir.

Bu çalışma, kuş metaforlarının yalnızca edebî bir unsur olmadığını aynı zamanda toplumların estetik, dinî ve kültürel değerleriyle nasıl bütünleştiğini sistematik bir çerçevede ortaya koymuştur. Kuşlar, kimi zaman insanın nefsini aşma yolculuğunun kimi zaman da dünya hayatının faniliğine dair derin öğretilerin bir parçası hâline gelmiştir. Ayrıca, bu sembollerin farklı coğrafyalarda ve edebî türlerde kazandığı anlam çeşitliliği, kuş metaforlarının yalnızca sabit bir anlam taşımadığını, aksine tarihsel, kültürel ve edebî bağlamlara göre dönüşüm geçirdiğini ortaya koymaktadır.

Gelecekte bu konuda yapılacak araştırmalar ile kuş metaforlarının Orta Asya'dan Osmanlı edebiyatına hatta günümüz edebiyatına uzanan yolculuğunu daha geniş bir literatür çerçevesinde ele alarak bu sembollerin farklı kültürel ve sanatsal formlardaki temsillerini karşılaştırmalı bir perspektifle değerlendirme yapılabilir. Böylece, Türk İslam edebiyatında doğa ve sembolizm ilişkisi daha derinlemesine analiz edilerek edebî metinlerde kullanılan metaforların kültürel mirasın korunmasındaki işlevi daha kapsamlı bir şekilde ele alınabilir.

Kaynakça

- Açıkyıldız Şengül, B. (2015). *Ezidiler: Bir toplumun, kültürün ve dinin tarihi*. Alfa Yayınları.
- Aydemir, A. (2013). Kutadgu Bilig ve Divânü Lugâtü't-Türk'te kuşlar. *Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, 5, 271–297.
- Altuntaş, H., & Şahin, M. (Çev.). (2009). *Kür'ân-ı Kerîm Meâlî*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Arpaguş, S. (2014). Tasavvufta “Mantuku't-tayr”, Mevlânâ'da Hz. Süleyman ve kuşdili tasavvuru. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29, 125.
- Bayrak Kaya, E. (2020). Bir Türk masalı Karga Peri ve minyatür tasarım örneği. *Sanat Dergisi*, 36, 243–262.
- Begenç, C. (1967). *Anadolu mitolojisi*. MEB Yayınları.
- Bogenbayev, N., & Calmırza, A. (2014). Eski Türk dünya görüşündeki “kut” ve “karga” kavramları. *Millî Folklor*, 26(13), 69–79.
- Bozan, M. (2012). Şeyh Adî'siz Yezidilik: Yezidilerin Adî b. Musâfir algısında yaşanan farklılaşmalar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 53(2), 23–42.
- Buhârî, E. A. M. b. İ. (2001). *el-Câmi'u's-sahîh (Tib)* (M. Z. b. Nasr, Ed.). Dârü Tavkî'n-Necât.
- Buran, A. (1991). Yunus'ta hayvan adları ve fonksiyonları. *Fırat Üniversitesi Dergisi*, 5(2), 117–131.
- Bursevî, İ. H. (2013). *Rûhu'l-Beyân tefsiri*. Damla Yayınevi.
- Büyükkol, S., & Öztütüncü, S. (2021). Türk mitolojisindeki karga/kuzgun imgesinin çağdaş Türk resim sanatına yansımaları. *Motif Akademi Halk Bilim Dergisi*, 14(33), 131–145.
- Ceylan, Ö. (2007). *Kuşlar Divanı*. Kapı Yayınları.
- Ceylan, Ö. (2011). Tavus. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 40, 184. TDV Yayınları.
- Çavuşoğlu, M., & Tanyeri, M. A. (2023). *Hayretî Divanı: Tenkitli basım*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Çelik, A. (2019). Bülbülün Divânında bülbül olmak: Yûnus Emre Divânı'nda “bülbül” imgesi. *Yeni Türkiye*, 25(106), 545–556.
- Çetin, Y. (2017). Türk sanatı bezeme ikonografisi açısından tavus kuşu figürlerinin bir değerlendirmesi. *Kesit Akademi Dergisi*, 3(9), 5–13.
- Çiftci, P. (2024). *Hâkim Mehmed Efendi'nin Siyer-i Kebîr adlı eseri ve muhtevası* (Yüksek lisans tezi). Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çiftci, P., & Kurt, A. (2024). Din, edebiyat, kültür bağlamında yılan ve tavus kuşu metaforu. *Uluslararası Dorlion Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (DASAD)*, 2(1), 257–278.
- Çoruhlu, Y. (1999). *Türk mitolojisinin ABC'si*. Kabalıcı Yayınevi.
- Demiri, K. (1973). *Hayâtü'l-hayvan* (H. Y. Tavaslı, Çev.). Meral Yayınları.
- Er-Râzî. (1994). *Tefsîr-i Kebîr (Mefâtihu'l-Ğayb)* (S. Yıldırım & L. Cebeci, Çev.). Akçağ Yayınları.
- Es-Seyyid Pir Mehmed bin Çelebi. (2017). *Âşık Çelebi Dîvânı* (F. Kılıç, Ed.). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Eşrefoğlu Rûmî. (2007). *Müzekki'n-Nüfûs* (A. Uçman, Haz.). İnsan Yayınları.
- Feridüddin Attâr. (2020). *Mantku't-tayr* (M. Çiçekler, Çev.). Kaknüs Yayınevi.
- Gençoğlu, Y. (2023). *Eski Anadolu Türkçesi metinlerine göre uğur ve uğursuzluk (13.-15. yüzyıllar)* (Yüksek lisans tezi). Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gül, M. (2015). Divânü Lugâtü't-Türk'teki hayvan adları. *İdil*, 4(15), 1479–1502.
- Güneş, Ö., Yeşil, A., & Öğreten, N. (2019). Hüsn ü Aşk'ta anlam çeşitliliği yönünden kuşlar. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 239–260.
- Kalafat, Y. (2002). *Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk halk inançları*. Ebabil Yayıncılık.
- Kalafat, Y. (2009). *İslamiyet ve Türk halk inançları*. Berikan Yayınevi.
- Kalafat, Y., & Turan, A. (2015). *Türk halk inançlarında mitolojik devridayım – II*. Berikan Yayınları.
- Kaman, S. G. (2015). Baykuş kelimesi ve baykuşla ilgili inançlar üzerine. *Turkish Studies*, 10(8), 1137–1154.
- Kanar, M. (2008). *Büyük Farsça-Türkçe sözlük*. Say Yayınları.

- Kanar, M. (2021). *Yunus Emre- Divan*. Ayrıntı Yayınları.
- Kaplan, M. (1983). Bülbül. *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, 5(2), 832-834.
- Karataş, A., vd. (2021). *Türkiye'nin kuşları*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmud. (2006). *Dîvânü Lügati't-Türk* (B. Atalay, Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaş, A. (2024). Arap edebiyatında göç ve göçmenlik. *Turkish Studies - Language and Literature*, 209-225.
- Kavak, F. (2013). Klasik Arap edebiyatı kaynaklarında karga motifi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22(1), 117-142.
- Kavak, M. (2019). *Antik dönem Hint tıp anlayışı (Suśruta - Caraka - Vāgbhata dönemi)* (Yüksek lisans tezi). Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi.
- Kılıç, F. (2022). Nevâyî'nin *Fevâyîdü'l-Kıber* adlı divanında geçen kuş adları. *Uluslararası Uygur Dergisi*, 20, 19-30.
- Koca, S. K. (2012). *Türk kültüründe sembollerin dili* (Yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köse, S. (2019). Türk kültüründe baykuş. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 288-301.
- Kut, G. (1989). Ahmedî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları.
- Kut, G. (1991). Aşık Çelebi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları.
- Levend, A. S. (1984). *Divan edebiyatı: Kelimeler, remizler, mazmunlar*. Enderun Yayınları.
- Madiyarova, S. (2017). *Karakalpak Türkleri: Eski halk inançları* (Yüksek lisans tezi). Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- Mevlânâ Celâleddin Rûmî. (2014). *Fîhi mâ fih* (A. Gölpınarlı, Çev.). İnkılap Yayınevi.
- Mevlânâ Celâleddin Rûmî. (2006). *Mesnevî* (V. İzbudak, Çev.). Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Mutçalı, S. (2012). *Arapça-Türkçe sözlük*. Dağarcık Yayınları.
- Necefova, M. (2020). Bağımsızlık döneminde Zalimhan Yaqub'un şiirlerinde "Karabağ" teması. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 231-251.
- Nevâyî, A. Ş. (1989). *Fevâyîdü'l-Kıber* (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Nur, İ. H. (2017). Mesnevîde hayvan karakterleri (metaforları). *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi (TURKSOSBİDER)*, 2(1), 29-47.
- Ögel, B. (1993). *Türk mitolojisi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Önal, M. N. (2009). Kutsalın Türk kültüründeki izleri: Tanrısal simgecilik. *Millî Folklor*, 82, 61.
- Özbaş, M. (2010). Kurtarıcı kargadan burnu pislikten çıkmayan kargaya: Türk halk anlatılarında karganın dönüşümü. *Millî Folklor*, 88, 57-65.
- Pala, İ. (2002). *Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü*. LM Yayınları.
- Şeyh Gâlib. (1993). *Şeyh Gâlib Dîvânı* (N. Okçu, Haz.). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Şokûn, Z. (1984). *Gencîne-i Güftâr: Farsça-Türkçe Lügat*. Millî Eğitim Basımevi.
- Taberî, E. C. M. b. C. (2010). *Tarih-i Taberî* (M. F. Gürtuna, Çev.). Sağlam Yayınevi.
- Tarlan, A. N. (2009). *Fuzûlî Divanı Şerhi*. Akçağ Yayınları.
- Tatçı, M. (2021). *Yunus Emre Divanı (Seçmeler)*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Turan, H. Ç. (2012). Tavusla düşüş, Simurgla yükseliş: İslam Orta Çağı'na damgasını vuran kuş risaleleri ve Safır-i Simurg. *Vakıflar Dergisi*, 38, 165-172.
- Ünver, İ. (1983). *İskender-Name (İnceleme-Tıpkı Basım)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yılmaz, A. (2023). Hayretî Dîvânı'nda hayvanların şiir estetiğine katkısı. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 31, 597-628.
- Yılmaz, M. A. (2008). Kazaklarda batıl inanışlar. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 417-430.